

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 284 (SA)

RASEINIŲ (ŽEMAIČIŲ) ŽEMĖS TEISMAS

РОССИЙСКИЙ (ЖМУДСКИЙ) ЗЕМСКИЙ СУД

**ŽEMĖS TEISMO TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ AKTŲ
IR DEKRETŲ KNYGŲ; TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ
AKTŲ IR DEKRETŲ PROTOKOLŲ APYRAŠAS NR. 1**

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1578-1895 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJS ARCHYVAS

PAŽYMA APIE RASEINIŲ (ŽEMAIČIŲ) ŽEMĖS TEISMO FONDA NR. 284

2006-02-14 Nr.A7-
Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Žemės teismai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau LDK) atsirado po 1564-1566 m. teisminės-administracinės reformos. Žemaičių seniūnijoje dar vadinamoje kunigaikštystėje permainos teisminėje sistemoje įvyko tik po dešimties metų. Tai lėmė keletas svarbių priežasčių. Žemaitija nuo seno turėjo privilegijų, išskiriančių ją iš kitų LDK žemių tarpo. Jos kunigaikščiu save vadino pats LDK didysis kunigaikštis. Žemaitiją valdė seniūnas, kurį rinko vietinė bajorija, o LDK valdovas jį tik tvirtino. Žemaitijos kunigaikštystė skyrėsi nuo kitų Lietuvos sričių, padalintų į vaivadijas ir pavietus tuo, kad buvo padalinta į valsčius. XVI a. antros pusės istorijos šaltiniuose minimi net 48 valsčiai.¹ Palaipsniui Žemaitijos kunigaikštystės seniūno galios buvo ribojamos, o 1575 m. jos teritorijoje įkurti žemės, pilies ir pakamario teismai.

Bajorijai svarbiausiu tapo žemės teismas. Jo pareigūnus – teisėją, teisėjo pavaduotoją ir raštininką – Žemaitijos kunigaikštystės, kitur pavieto seimelyje iš dvylikos kandidatų rinko vietos žemvaldžiai, o tvirtino karalius. Kiekvienais metais vyko trys teismo sesijos gudiškai vadinamos *почки*, o lotyniškai *kadencia*. Jos trukdavo tris – šešias savaites. Teismo posėdžiai vykdavo kasdien, išskyrus šventes ir sekmadienius. Žemės teismo nuosprendžiai buvo priimami teisėjui ir jo pavaduotojui kolegialiai pasitarus ir pasiekus abipusį sutarimą².

Žemės teismas nagrinėjo bylas susijusias su nuosavybe ir kitais civilinės teisės klausimais: dėl testamentų tvirtinimo ar vykdymo; pirkimo, pardavimo arba keitimo sutarčių; dovanojimo raštų, paskolų, karaliaus privilegijų ir kt. Jis sprendė taip pat bylas dėl įžeidimo žodžiu, grasinimų sunaikinti turtą arba pakenkti sveikatai; dėl pamestų, gaisro sunaikintų dokumentų, tvarkė bajorystės įrodymo klausimus.

Žemės teismo veiklą ir funkcijas detalčiai reglamentavo Lietuvos Statutas. Šio teismo ypatingą svarbą rodė įgaliojimas prižiūrėti pilies teismo veiklą. Vis dėlto žemės teismas buvo žemutinė institucija, todėl jo sprendimus kiekvienas galėjo apskųsti aukštesnėms instancijoms, būtent Vyriausiajam tribunolui arba karaliaus teismui.

¹ *Słownik geograficzny* – Warszawa, 1895, T. XIV. P.799

² Butėnas D. *LDK valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII-XVIIIa.* - V; 1997, P.49.

Lietuvos Statutas reikalavo, kad žemės teismo pareigūnas nepavestų savo pareigų kam nors kitam³. Vienam iš jų susirgus, arba dėl kitos svarbios priežasties negalint atvykti į teismo sesiją, bajorai specialiai tai sesijai išrinkdavo kitą asmenį, turintį tokią pat kvalifikaciją. Svarbų vaidmenį žemės teismo darbe vaidino raštininkas. Jis tvarkė žemės teismo knygas. Jose buvo įrašomi įvairūs teisminiai aktai, taip pat teisminis bylų nagrinėjimas. Į žemės teismo knygas buvo įrašomi ir valstybinės reikšmės dokumentai (seimo pasiuntinių instrukcijos, seimelių nutarimai, karaliaus universalai, privilegijos ir kt.). Įrašai žemės teismo knygoje turėjo notarinę galią. Teismo pareigūnams darbe padėdavo vaznys. Jis išnešiodavo šaukimus, atlikdavo įvykio vietas apžiūrą, oficialiai patvirtindavo bylos aplinkybes, dalyvaudavo posėdžiuose ir kt. Už smurtą prieš vaznį, įstatymai numatė griežtas bausmes. Žemės teismo teisėjai ir pareigūnai pastovios algos už savo darbą negavo. Jiems mokėjo pagal Lietuvos Statuto nustatytus įkainius: nuo kiekvienos išnagrinėtos bylos, į knygas įrašyto dokumento ar išduoto jo nuorašo.

Bylos nagrinėjimas žemės teisme baigdavosi nuosprendžio paskelbimu (dekretu). Nuosprendžiai dažniausiai apsiribojo pinigineis baudomis. Jeigu jos nuteistasis nesumokėdavo, privalėjo atsiskaityti savo turto. Žemės teisme nuteisus kalėjimu arba mirties bausme nuosprendžio vykdymą pavesdavo pilies teismo pareigūnams⁴. XVI-XVII a. LDK teismų raštvedyboje vartota senoji rusų, o dabar mokslinėje literatūroje vadinama senoji gudų arba LDK kanceliarine slavų kalba. 1697 m. kaip oficiali teismų kalba įteisinta lenkų kalba.

1792 m. žemės teismai buvo panaikinti; atsirado vadinamieji žemininkų teismai (ziemiańskie sądy). 1794-10-30 ir 1797-02-06 caro įsakais žemės teismai vėl atkurti ir įteisinti.⁵ Lietuvoje jie veikė iki 1831 m.

1575 sausio 7 d. įvyko pirma Žemaičių žemės teismo sesija. Joje posėdžiavo teisėjas Kazimieras Orvidas, pateisėjis Kristupas Stankevičius ir raštininkas Adomas Rusteika⁶. Žemės teismas sprendė dažniausiai vietinių bajorų, rečiau miestelėnų bei žydų bylas. Kelerius metus jis neturėjo pastovios būstinės, vėliau nuolatine žemės ir pilies teismų sesijų vieta tapo Raseiniai.

1580 m. karalius Steponas Batoras liepė žemaičių bajorams suvažiuoti į Raseinius rinkti pasiuntinių į Varšuvos seimą. 1581 m. žemaičių pasiuntiniai kreipėsi į valdovą, prašydami leisti piliečiams (bajorams) atpirkti didžiojo kunigaikščio miestelį – Raseinius, kuriuos už 1200 kapų grašių jis buvo įkeitęs LDK taurininko Martyno Petkevičiaus našlei⁷. Žemaičių bajorija siekė, kad Raseiniuose būtų rengiami seimeliai, pastoviai posėdžiautų žemės ir pilies teismai, būtų saugojamos

³ Лаппо И. *Литовский Статут 1588 года* – Kaunas, 1938, T.2.

⁴ Avižonis K. *Teisė ir teismai* // Rinktiniai raštai – V; 1994, T.4. P.168.

⁵ Рубинштейн С. *Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет с 1652 по 1892 гг.* - Вильна, 1894, P.398-399.

⁶ Buszyński J. *Opisanie historyczno-statystyczne powiatu Rossieńskiego gubernji kowieńskiej* – Wilno, 1874 P.65.

⁷ *Słownik geograficzny* – Warszawa, 1888, T. IX. P.771.

teismo knygos. Po penkių metų karalius suteikė privilegiją, kurioje Žemaitijos kunigaikštystės seniūnui Jonui Kiškai įsakė: „nuvažiavus į Raseinius, išmatuoti aikštę rūmams statyti, kuriuose Žemaičių žemės piliečiai turės teistis ir ten teismo knygas saugoti“. Tačiau dėl lėšų trūkumo pastatas skirtas žemės ir pilies teismų darbui nebuvo pastatytas. Apie tai liudijo 1592 m. kilęs konfliktas tarp Raseinių seniūnijos valdytojo Lukašo Zdano ir Raseinių miestelėnų, reikalavusio pastatyti namus skirtus teismui miestelio gyventojų sąskaita.

1641 m. seimo nutarimu buvo patvirtintas Žemaičių kunigaikštystės seniūno Jeronimo Valavičiaus raštas, kuriuo jis dovanuoja savo namą Raseiniuose žemės ir kt. teismų reikmėms. Šio pastato išlaikymui išdas neskyrė pakankamai lėšų, todėl žemės teismas vėliau vėl posėdžiaudavo privačiose patalpose. Asmenys, suteikę juridinių institucijų veiklai savo namus, gaudavo iš valstybės lengvatų. 1685 m. žemaičių stalininko Teodoro Bilevičiaus namas, kuriame vykdavo žemės ir pilies teismų sesijos, specialiu seimo nutarimu buvo atleistas nuo svečių apsisistojimo prievolės.

1764 m. Žemaičių žemės teismo jurisdikcija, anksčiau apėmusi visą kunigaikštystės teritoriją, buvo padalinta į dvi dalis, vadinamas Raseinių ir Telšių repartacijomis. Šiuo potvarkiu buvo siekiama paspartinti civilinių ieškinių, kurių kiekis labai išaugo, nagrinėjimą, o taip pat sumažinti pernelyg didelį teisėjų darbo krūvį. Raseinių žemės teismo repartacijai priklausė Raseinių, Josvainių, Ariogalos, Vilkijos, Veliuonos, Viduklės, Kražių, Tendžiogalos, Šiaulių, Didžiųjų Dirvėnų, Mažųjų Dirvėnų, Užvenčio ir Beržėnų pavietai (iš viso 13 pavietų). Kita teismo repartacija buvo įkurta Telšiuose. Jai priklausė 15 pavietų.

Didėjant kaupiamų aktų kiekiui iškilo poreikis įsirengti specialias teismo archyvui tinkamas patalpas. Raseinių pilies teismo knygos 1774-1794 m. buvo saugomos Raseinių dominikonų vienuolyne. Kur buvo saugomos žemės teismo knygos tikslių duomenų nėra. Žinoma tik tai, kad tai buvo netinkamos ir nepritaikytos archyvui patalpos. 1831 m. caro valdžiai panaikinus Raseinių pilies ir žemės teismus, jų bylos perėjo Raseinių apskrities teismo žinion.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. caro Nikolajaus I įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kurio direktoriumi tapo Nikita Gorbačevskis. Jame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Raseinių apskrities teismas neskubėjo vykdyti šio nutarimo ir vilkino žemės ir pilies teismų knygų perdavimą, todėl jis užtruko net iki 1859 metų⁸. Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas gavo 369 knygas. Prasidėjo aktyvaus ir kruopštaus dokumentų mokslinio-informacinio tvarkymo laikotarpis.

1872 m. pasirodė N. Gorbačevskio sudarytas Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu. Raseinių žemės teismas, kaip ir kitos LDK įstaigos, N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą bylų grupę, turinčią 232 vienetus⁹. Pagal dokumentų pobūdį tai buvo vieno tipo bylos - aktų knygos. Ankstyviausias dokumentas siekė 1575 m., vėlyviausias – 1798 m. Kiekviena byla gavo inventorinį numerį, buvo apibrėžtos jos chronologinės ribos, nurodytas lapų kiekis. N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogas, nepaisant jo trūkumų ir neišbaigtumo, plačiai įėjo į mokslinę apyvartą, juo naudojamosi iki šių dienų.

Vilniaus centriniame senųjų aktų archyve didelis dėmesys buvo skiriamas mokslinių-informacinių priemonių sudarymui (rejestrui, vidaus apyrašai, asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės). Šiame darbe dėl savo išlikusių dokumentų senumo ir istorinės vertės didelis vaidmuo teko XVI-XVII a. Raseinių žemės teismo knygoms. 1853-1902 m. laikotarpyje buvo sudaryti 25862 Raseinių (Žemaičių) žemės teismo aktų rejestrui¹⁰. Tai buvo rusų kalba chronologine tvarka surašyti knygoje esančių dokumentų sąrašai. Rejestre buvo įrašomi akto data, jo tipas (testamentas, pirkimo-pardavimo aktas, skolos įsipareigojimas ir kt.), o taip pat besibylinėjančių asmenų pavardės.

Dokumentų rejestrų sudarymą XVI-XVIII a. Raseinių žemės teismo knygoms skatino objektyvus Žemaitijos bajorų susidomėjimas senaisiais aktais. XIX a. carinė valdžia vykdė LDK bajorijos luomo legitimacijos politiką. Žemaitijos gyventojų atžvilgiu santykinai ypač gausūs vietos bajorai senuosiuose aktuose ieškojo kilmės, teisės į dvarus ir kitą nekilnojamą turtą patvirtinančių dokumentų.

XIX a. pab. Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo darbe prioritetas palaipsniui pradėtas teikti knygų vidaus apyrašų bei asmenvardžių ir vietovardžių rodyklių sudarymui. 1901 m. archyvo leidykloje buvo išspausdintas pirmas tomas leidinio pavadinimu „Описи документов Виленского центрального архива древних актов“, kurį sudarė 12 Raseinių žemės teismo knygų (Gorb. kat.

⁸ Mienicki R. *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923, P.49

⁹ Горбачевский Н. *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской* – Вильна; 1872, P.518-524.

¹⁰ Mienicki R. Ten pat. P.62-64.

Nr. 14575-14586) vidaus apyrašai. Tai buvo seniausios teismo knygos, kurių 3566 aktai apėmė 1575-1586 m. Pirmam tomui įvadą parašė direktorius I.Sprogis. Apyraše rusų kalba buvo pateikti kiekvieno registruoto teismo akto eilės numeris, jo sudarymo ir įrašymo į teismo knygą (aktikacijos) data, trumpas bylos turinio išdėstymas bei nurodyti bylos signatūra ir lapų numeriai.

Iki 1907 m. archyvas išleido penkis tomus Raseinių žemės teismo knygų vidaus apyrašų. Kiekvienam apyrašo tomui buvo sudarytos asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės. Tokiu būdu buvo pilnai aprašyta 41 teismo knyga (Gorb. kat. Nr. 14575-14615), turinti 12629 aktus, kurių chronologinės ribos 1575-1600 m. Dabartiniu laikotarpiu „Описи документов Виленского центрального архива древних актов“ yra saugomos Lietuvos archyvų bibliotekos fonduose.

XX a. vykę pasauliniai karai, įvairios okupacijos, ekonominė suirutė skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne vieną kartą buvo išvežamas į užsienį. Evakuacijų metu nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m. siekiant įvesti tiksliai Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, buvo gautas TSRS vidaus reikalų ministerijos potvarkis, nurodantis LTSR archyvo valdybai užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį 1949-1951 m. laikotarpyje buvo sudaryti du fondai: „Raseinių žemės teismas“ fondas Nr. 284(SA) ir „Žemaičių žemės teismas fondas“ Nr. 134(SA).

1957 m. sausio 1 d. buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš centrinio archyvo buvo perduoti Senųjų aktų, tame tarpe ir Raseinių bei Žemaičių žemės teismų, fondai. 1976-1978, 1980 m. Lietuvos centriniame valstybiniame istorijos archyve buvo atliktas Raseinių žemės teismo fondo Nr. 284(SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimas ir paieška. Patikrinimas parodė, kad pagal N.Gorbačevskio katalogą Nr. 14575-14806 faktiškai yra 149, apyraše Nr. 2 – 13, apyraše Nr. 3 - 8 bylos. Išaiškėjo, kad pagal N.Gorbačevskio katalogą trūksta 83 bylų. Pravestos paieškos metu buvo nustatyta, kad 62 bylos saugomos Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje (fondas Nr.7 "LDK teismai"). Tai bylos Gor. Nr. 14575, 14576, 14579, 14581-14584, 14588-14594, 14596-14597, 14600-14601, 14603, 14605-14609, 14611, 14613-14622, 14626-14629, 14632-14637, 14639-14640, 14643-14648, 14650-14651, 14653-14658, 14682. Likusios 21 byla Gor. Nr.14577-14578, 14580, 14587, 14595, 14598-14599, 14602, 14604, 14610, 14612, 14623-14625, 14630-14631, 14638, 14641-14642, 14652, 14697 buvo išbrauktos iš archyvo apskaitos (1984-03-27 nurašymo aktas Nr.1).

1985 m. tiriant Žemaičių žemės teismo fondo Nr. 134(SA) istoriją ir bylų turinį buvo nustatyta, kad jos analogiškos Raseinių žemės fondo Nr. 284(SA) bylų turiniui. Buvo nutarta, kad metodiniu požiūriu tikslinga Žemaičių žemės teismo fondą Nr. 134 prijungti prie Raseinių žemės teismo fondo Nr. 284 (1985-09-25 aktas). Prie fondo Nr. 284 apyrašo Nr. 2 buvo prijungta 21 fondo

Nr. 134 apyrašo Nr. 2 byla (13+21), o prie apyrašo Nr. 3 - 19 fondo Nr. 134 apyrašo Nr. 1 bylų (8+19).

1986-02-07 pažymoje buvo nurodytas faktinis Raseinių žemės teismo fondo Nr. 284(SA) bylų kiekis: pagal N.Gorbačevskio katalogą 149; apyraše Nr. 2 – 34; apyraše Nr. 3 – 27 bylos. 1997-12-10 Raseinių žemės teismo fondo Nr. 284 apyraše Nr. 2 buvo įrašyta dar viena byla Iš viso Raseinių žemės teismo fonde Nr. 284 buvo įrašytos 211 bylų.

2005-2006 m. Raseinių (Žemaičių) žemės teismo fondo Nr. 284(SA) apyrašas Nr. 3 buvo panaikintas ir prijungtas prie šio fondo apyrašo Nr. 1. Fonde Nr. 284(SA) yra du apyrašai. Apyraše Nr. 1 yra 175, o apyraše Nr. 2 – 35 apskaitos vienetai.

Raseinių (Žemaičių) fondas Nr. 284(SA) ateityje bus toliau tyrinėjamas ir tobulinamas, sudarant smulkias vietovardžių, asmenvardžių ir temines-dalykines rodykles.

Iš viso Raseinių (Žemaičių) žemės teismo fonde Nr. 284(SA) yra 210 apskaitos vienetų, kurių chronologinės ribos 1571-1895 m.

Žemės teismo tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygų, tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų protokolų apyrašas Nr. 1.

Naujos Senųjų aktų tvarkymo ir tobulinimo tendencijos, N. Gorbačevskio kataloge esančios klaidos ir trūkumai sistematizacijos ir fondavimo atžvilgiu, privertė vėl imtis naujo senų dokumentų tyrinėjimo ir tvarkymo. Pirmas etapas – tai LDK įstaigų fondų atskirų apyrašų kūrimas. Sudarant Raseinių žemės teismo fondo Nr. 284(SA) apyrašą Nr. 1 buvo atlikti darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės ir tikslios apskaitos įvedimas;
- 2) fondavimas;
- 3) tikslių dokumentų chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių-rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujas bylų šifravimas.

Atlikus Raseinių žemės teismo bylų inventorizaciją nustatyta, kad pirmame apyraše įrašyti 149 apskaitos vienetai. Kiekviena byla naujai sudarytame apyraše gavo naują inventorinį numerį, tačiau šalia paliktas ir senas N.Gorbačevskio katalogo šifras.

Raseinių žemės teismo fondo Nr. 284(SA) apyrašo Nr. 1 knygas sąlyginai galima suskirstyti pagal dokumentų pobūdį. Tai tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygos. Dokumentų chronologinės ribos 1584-1798 m. Didžioji dalis XVI a. ir dalis XVII a. Raseinių žemės teismo tvirtinamųjų aktų knygų saugomos Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje, o fondo Nr. 284 pirmame apyraše yra tik dvi XVI a. knygos Nr. 1-2 (Gor. Nr. 14585-14586).

Tvirtinamųjų aktų knygas sudaro įvairaus tipo nuosavybės aktai: testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, paskolos ir kt. Didelę vertę turi išlikę testamentai, kurie atskleidžia bajorų socialinio-ekonominio išsivystymo ir teisinės kultūros lygį.

Nefondinių bylų fondo Nr. 284(SA) apyraše Nr. 1 nerasta. Didžioji dalis XVI-XVII a. dokumentų parašyti senąja gudų ir lenkų, o XVIII a. – tik lenkų kalbomis. Taip pat yra pavienių aktų parašytų lotynų kalba. Tvarkant pirmą apyrašą sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių-rusų kalbomis, taip pat tiksliau nustatytos jų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

2000-10-27 buvo priimtas archyvo metodinės komisijos nutarimas, numatantis Senųjų aktų fondų trečių apyrašų panaikinimą. Todėl sudarant Raseinių žemės teismo fondo Nr. 284(SA) apyrašą Nr. 1 buvo būtina aprašyti apyrašo Nr. 3 bylas. Trečiame apyraše įrašyti 27 apskaitos vienetai. Jį sudaro bylos iš papildomo rankraštinio N. Gorbačevskio katalogo: XVIII a. dekretų knygos, tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų ir dekretų protokolai. Ypatingai svarbios yra penkios bylos. Tai 1878-1895 m. sudaryti ir rusų kalba surašyti XVII a. Raseinių žemės teismo aktų knygu vidaus apyrašai.

Tvarkant Raseinių žemės teismo fondo Nr. 284(SA) apyrašą Nr. 3 rasta viena nefondinė byla. Tai Raseinių pilies teismo dekretų knyga (Gor. Nr. 194876). Ją nutarta perkelti į Raseinių (Žemaičių) pilies teismo fondo Nr. 285(SA) apyrašą Nr. 1 ir jai suteikti Nr. 117. Laikantis priimtos nuostatos dėl Senųjų aktų fondų trečių apyrašų laipsniško likvidavimo Raseinių žemės teismo fondo Nr. 284 apyrašas Nr. 3 buvo panaikintas, o jame įrašytus 26 apskaitos vienetus nutarta prijungti prie Raseinių žemės teismo fondo Nr. 284 apyrašo Nr.1. Dėl to pasikeitė fondo Nr. 284(SA) apyrašo Nr.1 apskaitos duomenys.

Iš viso fondo Nr. 284(SA) žemės teismo knygų nuolatinio saugojimo apyraše Nr.1 įrašyti 175 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1578-1895 m.

Senųjų aktų skyriaus
vyriausiasis paleografas

Aleksandr Baniusevič

ŠALTINIAI

1. *Lietuvos centrinio valstybinio istorijos archyvo fondų žinynas* / red. D. Butėnas – Vilnius, 1990, P. 18 – 32.
2. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*/ sud. A. Baliulis ir E. Meilus – Vilnius, 2001.
3. Горбачевский Н. *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской* – Вильна, 1872. P. 518-524.
4. Лаппо И. *Литовский Статут 1588 года* – Kaunas, 1938, T.2.
5. Рубинштейн С. *Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет, с 1652 по 1892 гг.*- Вильна, 1894.

LITERATŪRA

6. Avižonis K. *Teisė ir teismai* // Rinktiniai raštai – Vilnius, 1994. T. 4.
7. Baliulis A. *Raseinių praeities fragmentai (XVI-XVIII a.)* // 2003m. konferencijos Raseiniuose medžiaga.
8. Buszyński J. *Opisanie historyczne-statystyczne powiatu Rossieńskiego gubernji kowieńskiej* – Wilno, 1874.
9. Butėnas D. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII – XVIIIa.* – Vilnius, 1997.
10. Kviklys B. *Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai* – Vilnius, 1991. T.4. P.487-499.
11. Meilus E. *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII a. II pusėje – XVIII a.* – Vilnius, 1997.
12. Mienicki R. *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923.
13. Vansevičius S. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai teisiniai institutai pagal 1529, 1566 ir 1588 m. Lietuvos statutus* – Vilnius, 1981.

ŽODYNAI

14. *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio padalijimo žinynas* – V; 1976, D.2
15. *Słownik geograficzny królestwa Polskiego I innych krajów słowiańskich* – Warszawa, 1888, T. IX. P. 770-775.
16. Горбачевский Н. *Словарь древнего актового языка Северозападного края и Царства Польского* – Вильна, 1874.
17. *Ручной словарь или краткое содержание Польских и Литовских законов* – Санкт-Петербург, 1810.

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ ЛИТВЫ

ФОНДОВАЯ СПРАВКА РОССИЙСКОГО (ЖМУДСКОГО) ЗЕМСКОГО СУДА

2006-02-14

Вильнюс

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

Земские суды в Великом Княжестве Литовском (далее ВКЛ) появились после судебно-административной реформы, проведенной в 1564-1566 гг. В Жмудском старостве, ещё называемом княжеством, изменения в судебной системе произошли только спустя десять лет в 1575 г. Жмудь занимала особое положение среди других территориальных единиц ВКЛ. Ею управляли местной шляхтой избираемые и имевшие широкие полномочия старосты, которых великий князь только утверждал. Жмудское княжество было разделено на волости, а не на воеводства и поветы, как другие земли ВКЛ. В актах второй половины XVI в. упоминаются до 48 волостей. Эти различия несколько приостановили проведение судебной реформы.

В 1575 г. на территории Жмудского княжества начали действовать земский, гродский и подкоморский суды. Земский суд для шляхты стал главным учреждением. В состав этого суда входили судья, его помощник и писарь. Они выбирались местными землевладельцами на сеймике из числа двенадцати кандидатов, после чего их утверждал король. Каждый год проходили три судебных сессии, которые на старобелорусском языке назывались *рочками* или на латинском языке *каденциями*. Они длились от трёх до шести недель. Судебные решения принимались в совещательном порядке.

Земские суды рассматривали гражданские дела о подтверждении духовных завещаний, актов купли-продажи, дарственных записей, долговых обязательств, королевских привилегий и др. Они также решали дела о нанесении обид, угрозах уничтожить имущество и повредить здоровье, об утерянных, сгоревших документах, об подтверждении дворянского происхождения.

Деятельность и функции земского суда детально регламентировал Литовский Статут. Это был суд низшей инстанции, решения которого каждый мог обжаловать в Главном Литовском Трибунале или королевском суде. Особое положение земского суда подчёркивало только его право присматривать за деятельностью гродского суда.

Согласно статьям Литовского Статута земскому судье запрещалось передавать кому-либо свои полномочия. В случае болезни на время его отсутствия дворяне специально выбирали другое должностное лицо, имевшее такую же квалификацию. Очень важной в

работе земского суда являлась должность писаря. Писарь ведал земскими книгами, в которые вписывал разные юридические акты. В эти книги вписывались и документы государственного значения (инструкции послам на сейм, решения сеймиков, королевские универсалы, привилегии и пр). Внесённые в земские книги записи приравнивались актам, имевшим нотариальную силу. Судьям в их деятельности помогал возный. Он вручал вызовы в суд, проводил осмотр места преступления, официально подтверждал обстоятельства дела, участвовал в судебных заседаниях и пр. За насилие против возного законом были предусмотрены строгие наказания. Судьи и другие должностные лица земского суда за свою работу постоянного жалования не получали. Им платили по расценкам, установленным в Литовском Статуте: от каждого решенного дела, от каждого вписанного документа и выданной выписи.

Рассмотрение каждого дела заканчивалось вынесением судебного решения (декрета). Приговоры чаще всего предусматривали денежные штрафы. Осужденный, неуплативший штраф, отчитывался своим имуществом. В случаях вынесения земским судом наказания в виде смертной казни или тюремного заключения, исполнение приговора поручалось должностным лицам гродского суда. В XVI-XVII вв. в судебном делопроизводстве употреблялся древнерусский или старобелорусский язык, в литовской научной литературе ещё называемый славянским канцелярским языком ВКЛ. В 1697 г. в судах был узаконен польский язык.

В 1792 г. земские суды были упразднены, а их функции переданы землянским судам. Согласно царским указам с 30 октября 1794 г. и 6 февраля 1797 г. земские суды опять восстановлены и узаконены. В Литве они действовали до 1831 г.

7 января 1575 г. состоялось первое заседание Жмудского земского суда. В нём участвовали судья Казимеж Орвид, его помощник Кшиштоф Станкевич и писарь Адам Рустейко. Где проходили первые сессии земского суда неизвестно. Спустя несколько лет постоянным местом заседаний Жмудского земского и гродского судов стало местечко Россиены.

В 1580 г. король Стефан Баторий приказал жмудской шляхте собраться в Россиенах на выборы послов на Варшавский сейм. В 1581 г. жмудские послы обратились к королю с просьбой разрешить гражданам (дворянам) выкупить бывшую королевскую собственность – местечко Россиены, которые за 1200 коп грошей были заложены вдове чашника ВКЛ Марцина Петкевича. Жмудская шляхта стремилась, чтобы в Россиенах собирались сеймики, заседали земский и гродский суды, хранились судебные книги. Через 5 лет король издал привилегию в которой велел жмудскому старосте Яну Кишке „приехав в Россиены вымерить земельный участок для постройки здания, в котором жмудские граждане будут судиться и

храниться судебные книги“. Из-за нехватки средств здание, предназначенное для деятельности земского и гродского судов так и небыло построено. В 1592 г. произошел конфликт между управляющим Жмудского староства Лукашом Зданом и россиенскими горожанами, принуждаемыми за собственные деньги построить здание суда.

В 1641 г. решением сейма была подтверждена дарственная запись жмудского старосты Иеронима Воловича на дом в Россиенах, предназначенный для судебных нужд. Из казны не выделили нужных средств для его содержания, поэтому земский суд и дальше вынужден был заседать в частных домах. Дворяне предоставившие помещения для работы юридических институций получали от государства некоторые льготы. Так в 1685 г. дом жмудского стольника Теодора Билевича, в котором проходили сессии земского и гродского судов, был освобожден от повинности приема на постой гостей.

В 1764 г. юрисдикция Жмудского земского суда, охватывающая всю территорию княжества, была разделена на две части, которые назывались Россиенской и Тельшевской репартициями. Раздел на репартиции должен был ускорить решения гражданских исков, число которых очень выросло и уменьшить для судей объём работы. Россиенской репартиции принадлежали Эйрагольский, Иосвойнский, Россиенский, Вилькийский, Велионский, Видуклевский, Крожский, Тендзягольский, Шавельский, Больших Дырвян, Малых Дырвян, Ужвентский и Бержанский поветы (всего 13). Другая судебная репартиция была учреждена в Тельшах. В неё входили 15 поветов.

Увеличение количества накапливаемых актов вынуждало искать помещения для архива. Книги Россиенского гродского суда в 1774-1794 гг. хранились в доминиканском монастыре, а где хранились книги земского суда неизвестно. В 1831 г. царская власть упразднила Россиенский земский и гродский суды. Их дела перешли в ведение Россиенского уездного суда.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

В 1852 г. царским указом был учрежден Виленский центральный архив древних актов, директором которого назначен Никита Горбачевский. В нём должны были быть собраны все документы учреждений ВКЛ, составленные до 1799 г. Россиенский уездный суд не спешил выполнять этот указ и всячески затягивал передачу земских и гродских книг, которая затянулась до 1859 г. Виленский центральный архив древних актов получил 369

книг. С этого времени началась активная научно-техническая обработка документов и создание информационного аппарата.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. Россиенский земский суд, как и другие учреждения ВКЛ, в каталоге проходил как отдельная группа дел, имевший 232 единицы. По характеру документов это были дела одного типа – актовые книги. Самой древней являлась книга с 1575 г., самой поздней с 1798 г. Каждое дело получило инвентарный номер, были указаны хронологические рамки документов и количество листов. Каталог Н. Горбачевского, несмотря на его недостатки, широко вошел в научный оборот.

В Виленском центральном архиве древних актов большое внимание уделялось созданию реестров, внутренних описей, именных и географических указателей. Особенно эта работа коснулась книг Россиенского земского суда с XVI-XVII вв. Они из-за древности своих документов и исторической ценности одними из первых были включены в научно-техническую обработку. В 1853-1902 гг. были составлены реестры 25862 актов Россиенского (Жмудского) земского суда. В реестр заносились: дата документа, его вид (завещание, акт купли-продажи, долговое обязательство и пр.), а также фамилии истца и ответчика.

Составление реестров к книгам Россиенского земского суда побуждал объективный интерес жмудской шляхты к древним актам. В XIX в. царское правительство проводило в Литве политику легитимации дворян, поэтому жмудская шляхта в древних судебных книгах активно искала документы, подтверждающие их дворянское происхождение, права на земли, имения пр.

В конце XIX в. в работе Виленского центрального архива древних актов более приоритетным стало составление внутренних описей, именных и географических указателей. В 1901 г. в архивном издательстве вышел первый том книги, которая называлась „Описи документов Виленского центрального архива древних актов“. В эту книгу вошли описи документов 12 книг Россиенского земского суда (Гор. № 14575-14586). Она состояла из 3566 актов, охватывавших 1575-1586 гг. Введение к первому тому книги написал директор архива И. Спрогис. В описи на русском языке были внесены номер каждого зарегистрированного юридического акта, даты его составления и актикации, краткое содержание дела, а также указаны его сигнатура и номера листов.

До 1907 г. архив издал пять томов описей документов к книгам Россиенского земского суда. К каждому тому были составлены именной и географический указатели. Таким образом полностью были описана 41 судебная книга (Гор. № 14575-14615). В книги были занесены 12629 актов, хронологические рамки которых 1575-1600 гг. В настоящее

время „Описи документов Виленского центрального архива древних актов“ хранятся в фондах библиотеки архивов Литвы.

В XX в. прошедшие мировые войны, оккупации, экономическая разруха болезненно отразились на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Во время эвакуаций немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств.

После войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание в 1949-1951 гг. фонду „Россиенский земский суд“ был присвоен № 284, а фонду „Жмудский земский суд“ № 134.

1 января 1957 г. был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонды „Россиенский земский суд“ и „Жмудский земский суд“.

В 1976-1978, 1980 гг. в центральном государственном историческом архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 284 „Россиенский земский суд“. В результате проверки установлено, что по каталогу Н. Горбачевского оказалось в наличии 149, по описи № 2 – 13, по описи № 3 – 8 дел. Выяснилось, что по каталогу Н. Горбачевского отсутствуют 83 дела.

В процессе проведения розыска было установлено, что 62 отсутствующих дела хранятся в рукописном отделе библиотеки Вильнюсского университета (фонд № 7 „Суды ВКЛ“). Это дела Гор. № 14575, 14576, 14579, 14581-14584, 14588-14594, 14596-14597, 14600-14601, 14603, 14605-14609, 14611, 14613-14622, 14626-14629, 14632-14637, 14639-14640, 14643-14648, 14650-14651, 14653-14658, 14682. Розыск 21 отсутствующего дела Гор. № 14577-14578, 14580, 14587, 14595, 14598-14599, 14602, 14604, 14610, 14612, 14623-14625, 14630-14631, 14638, 14641-14642, 14652, 14697 не дал положительных результатов, потому они были сняты с учёта архива (акт № 1 от 1984-03-27).

В 1985 г. изучая историю фондообразователя и содержание дел фонда № 134 „Жмудский земский суд“ было установлено, что дела этого фонда по своему содержанию похожи на дела фонда № 284 „Россиенский земский суд“. Решено, что фонд № 134 „Жмудский земский суд“ целесообразно присоединить к фонду № 284 „Россиенский земский суд“ (акт с 1985-09-25). К описи № 2 фонда № 284 было присоединено 21 дело описи № 2 фонда № 134 (13+21), а к описи № 3 фонда № 284 - 19 дел описи № 1 фонда № 134 (8+19).

По акту от 7 февраля 1986 г. в фонде № 284 „Россиенский земский суд“ числилось: по каталогу Н. Горбачевского - 149; по описи № 2 – 34; по описи № 3 – 27 дел. 1997-12-10 в опись № 2 фонда № 284 было вписано одно дело. Всего фонде в № 284 имелось 211 дел.

В 2005-2006 гг. при усовершенствовании фонда № 284 „Россиенский земский суд“ опись № 3 была ликвидирована, а её дела присоединены к описи № 1. Фонд № 284 имеет две описи. По описи № 1 имеется в наличии 175, а по описи № 2 – 35 единиц хранения.

В будущем будет проводиться работа по дальнейшему усовершенствованию фонда № 284 „Россиенский земский суд“, которое предусматривает создание подробных географического, именного и тематическо-предметного указателей.

Итого в фонде № 284 „Россиенский земский суд“ имеется 210 единиц хранения, хронологические рамки которых 1571-1895 гг.

Первая опись фонда № 284 „Россиенский земский суд“

Новые тенденции научной обработки документов, незавершенность и недостатки каталога Н. Горбачевского с точки зрения фондирования и систематизации явились стимулом для новых исследований и усовершенствования Древних актов. Первым этапом этой работы было создание отдельных описей к фондам учреждений ВКЛ.

При составлении описи № 1 фонда № 284 „Россиенский земский суд“ проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта древних актов;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 284 „Россиенский земский суд“ имеется в наличии 149 единиц хранения. Все дела в новосозданной описи получили новые инвентарные номера. Рядом оставлены и старые шифры каталога Н. Горбачевского потому, что они широко вошли в научный оборот.

Дела описи № 1 фонда № 284 по виду документов условно можно разделить на акты крепостные, поточные и декретовые книги. Крайние даты документов 1584-1895 гг. Большая часть дел самых древних актов крепостных книг Россиенского (Жмудского) земского суда хранятся в рукописном отделе библиотеки Вильнюсского университета. В описи № 1 архива имеются только две книги за 1584 и 1586 гг. № 1-2 (Гор. № 14585-14586).

В актовые крепостные книги вносились разного типа документы: завещания, акты купли-продажи, долговые обязательства, дарственные записи и пр. Особенно большую ценность представляют многочисленные завещания, датируемые XVI-XVII вв. Они отражают социально-экономическое развитие жмудских дворян и уровень их правовой культуры.

Во время фондирования дел описи № 1 фонда № 284 нефондовых дел не обнаружено. Большинство документов с XVI-XVII вв. написаны на старобелорусском и польском языках. Намного реже встречаются акты написанные на латинском языке. При создании описи № 1 фонда № 284 также составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

27 октября 2000 г. было принято решение архивной методической комиссии о ликвидации третьих описей фондов Древних актов. Поэтому, при составлении описи № 1 фонда № 284 было обязательно описание дел, принадлежавших описи № 3. По описи № 3 были учтены 27 единиц хранения. Она состоит из дел дополнительного рукописного каталога Н. Горбачевского. По виду документов это декретовые книги, актовые крепостные, поточные и декретовые протоколы. Особенную ценность представляют пять дел. Это в 1878-1895 гг. на русском языке составленные описи документов к актовым крепостным книгам Россиенского земского суда за XVII в.

Во время фондирования дел описи № 3 фонда № 284 обнаружено одно нефондовое дело. Это декретовая книга Россиенского гродского суда за 1727-1729 гг. (Гор. № 194876). Это дело решено присоединить к описи № 1 фонда № 285 „Россиенский гродский суд“ и присвоить ему № 117. Опись № 3 фонда № 284 была ликвидирована, а её 26 единиц хранения присоединены к описи № 1. В итоге изменились учётные данные описи № 1 фонда № 284.

Всего в описи № 1 фонда № 284 „Россиенский земский суд“ имеется 175 единиц хранения, хронологические рамки которых 1578-1895 гг.

Отдел Древних актов

Старший палеограф

Александр Банюевич